

HENK DEN HEIJER

Nederlands slavernij- verleden

HISTORISCHE
INZICHTEN EN HET
DEBAT NU

W.P.

NEDERLANDS SLAVERNIJVERLEDEN

HENK DEN HEIJER

Nederlands slavernij- verleden

**HISTORISCHE
INZICHTEN EN HET
DEBAT NU**

COLOFON

© 2021 Henk den Heijer, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
www.walburgpers.nl

Tweede druk, september 2021

Afbeelding omslag

Compilatie van gravures van William Blake uit Stedmans *Narrative*, gepubliceerd in G. Ferrario, *Il costume antico e moderno*, deel 8 (Torino 1821).

Ontwerp omslag en binnenwerk

Erwin Bomans^{BNO} Leucq! Creative Sevices, Hof van Twente.

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijk toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijke verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462494930

E-ISBN 9789462496613

NUR 688

INHOUD

Woord vooraf 7

Gevoelige kwesties 9

1 Voor- en tegenstanders van slavernij 25

Slavernij en zelfreflectie 26

Theologen over slavenhandel en slavernij 32

De praktijk 44

Een vroegmodern abolitionistisch debat? 49

2 Van Afrika naar Amerika 55

Het Nederlandse aandeel 56

Van het binnenland naar de kust 68

De oversteek 80

Slavenverkoop in Amerika 92

Onder vreemde vlag en in de tussenhandel 98

3 Slavernij in de koloniën 103

Nederlands-Atlantische bezittingen 104

Slavernij in de plantagekoloniën 111

Slavernij op de Caribische eilanden 119

Religie en cultuur 125

Vergrijpen, veroordelingen en straffen 130

Manumissie 137

4 Vele vormen van verzet 145

Verzet aan boord van slavenschepen 146

Maronnage 151

Verzet op de plantages 194

Opstanden 198

5	Afschaffing van de slavenhandel en slavernij	207
	Groot-Brittannië als voorbeeld?	208
	Revoluties, slavenopstanden en abolitionisme	210
	Het einde van de Nederlandse slavenhandel	222
	De lange weg naar ‘vrijheid’	228
6	Economische effecten van slavenhandel en slavernij	241
	Winst en verlies in de slavenhandel	243
	Verwerking van en handel in plantageproducten	253
	Atlantische belangen	259
7	Slavernijverleden, racisme en identiteitspolitiek	269
	Wetenschappelijke belangstelling	270
	De roep om erkenning	273
	Maatschappelijke aandacht	275
	Nieuwe wetenschappelijke inzichten	278
	Slavernij en hedendaags racisme	280
	Taalzuiveringen en racismebestrijding	282
	Epiloog	289
	Noten	297
	Bronnen en literatuur	316
	Register op persoonsnamen	330
	Register op geografische namen	334

WOORD VOORAF

Nederlands slavernijverleden heeft lang in mijn hoofd rondgespookt voordat het op papier terecht kwam. Ongeveer twintig jaar geleden ontstond het idee voor een breed opgezet boek over de Nederlandse betrokkenheid bij de slavenhandel en slavernij in het Atlantische gebied. Er verschenen destijds weinig publieksboeken over het slavernijverleden; de publicaties die er wel waren, behandelden vaak maar één of enkele aspecten van dat verleden. Historici en andere wetenschappers hadden veel deelstudies gepubliceerd, maar die zaten verscholen in vaktijdschriften en literatuur voor academiëci. Aan het begin van deze eeuw trad daar verandering in op. De discussie over het slavernijverleden, aangewakkerd door nazaten van Surinaamse en Antilliaanse slaven, kreeg de wind mee, zozeer zelfs dat het onderwerp niet meer weg te denken is uit onze samenleving. Maar het publieke debat kreeg gaandeweg ook scherpe kanten en vermengde zich met de racismediscussie. Velen menen tegenwoordig dat het hedendaagse racisme zijn oorsprong vindt in het slavernijverleden, dat alleen bestreden zou kunnen worden met meer kennis over dat verleden. Aan dat maatschappelijk debat hoopt dit boek iets bij te dragen.

In de jaren waarin de discussie over het slavernijverleden aanzwol, deed ik met studenten van de Universiteit Leiden onderzoek in archieven die informatie bevatten over de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij in de Nederlandse koloniën. Tientallen studenten namen deel aan het onderzoek in de archieven van de West-Indische Compagnie, de Middelburgse Commercie Compagnie en andere collecties die voor het slavernijonderzoek van belang zijn. Mede dankzij hen weet ik dat kapiteins van slavenschepen de gruwelen aan boord goed konden combineren met een rustig familieleven in een stad als Middelburg. Kennelijk hadden die vroegmoderne landgenoten geen last van wroeging of schaamte over hun werk. Ik ben alle deelnemers aan die werkcolleges, die ik hier onmogelijk allemaal bij naam kan noemen, veel dank verschuldigd voor het onderzoek dat zij samen met mij hebben gedaan. Dat geldt ook voor de collega's waarmee ik jarenlang heb samengewerkt. De meeste dank ben ik echter verschuldigd aan Piet Emmer, Gert Oostindie, Han Jordaan en Gerhard de Kok. De eerste twee lasen het gehele manuscript en de laatste twee enkele delen ervan. Hun commentaar heeft het boek beter gemaakt.

Ten slotte nog een opmerking over de door mij geraadpleegde archieven en bibliotheken. Lang geleden nam ik in mijn proefschrift de stelling op dat door de voortschrijdende verfilming van archiefstukken de lust tot het verrichten van historisch onderzoek zou afnemen. Die stelling neem ik terug nu de films en microfiches zijn geëvolueerd tot goed leesbare digitale afbeeldingen. De digitale ontsluiting van bronnen en vroegmoderne literatuur heeft mij bij mijn onderzoek naar het Nederlandse slavernijverleden enorm geholpen. De romantiek en de muffe geur van oud papier zijn weliswaar verdwenen, maar het gemak waarmee ik op elk willekeurig moment van de dag relevante bronnen en boeken op mijn scherm kon toveren, vergoedde dat gemis ruimschoots. Chapeau voor degenen die dit mogelijk hebben gemaakt.

GEVOELIGE KWESTIES

In de jaren tachtig van de vorige eeuw raakte ik tijdens mijn geschiedenisstudie aan de Leidse Universiteit bij toeval betrokken bij het onderzoek naar het Nederlandse slavernijverleden. Mijn belangstelling ging eigenlijk uit naar anarchistische en socialistische bewegingen in de negentiende eeuw, maar als deeltijdstudent viel er destijds weinig te kiezen. Op een tijdstip dat mij goed uitkwam, gaf Johannes Postma, een Amerikaanse hoogleraar van Nederlandse afkomst, een doctoraal werkcollege over het thema *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*. Postma verbleef in het academisch jaar 1986-1987 in Nederland voor de voltooiing van zijn studie naar de Nederlandse slavenhandel en nam de gelegenheid te baat om met een groepje Leidse studenten enkele onderwerpen in de archieven nader te onderzoeken. Het aantal historici dat destijds onderzoek deed naar het Nederlandse slavernijverleden was op de vingers van één hand te tellen. Ik raakte in het onderwerp geïnteresseerd en besloot na de afronding van mijn studie het onderzoek voort te zetten, wat resulteerde in een proefschrift over de Nederlandse handelsrelatie met West-Afrika in de vroegmoderne tijd. Slavenhandel was daarvan een belangrijk onderdeel. Tijdens mijn onderzoek nam de belangstelling voor het Nederlandse slavernijverleden gestaag toe, niet alleen van Nederlandse historici, maar ook van Surinamers en in mindere mate Antillianen die zich in de laatste decennia van de vorige eeuw in Nederland hadden gevestigd. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw kwam die belangstelling in een stroomversnelling terecht, zo zelfs dat het soms lijkt alsof slavenhandel en slavernij bepalend zijn geweest voor het verloop van de Nederlandse geschiedenis sinds de zeventiende eeuw. In het breed in de media uitgemeten debat lopen feiten en meningen over het slavernijverleden dikwijls door elkaar. Nu zeggen de naakte feiten natuurlijk niet alles, ook niet als het gaat om gebeurtenissen uit een ver verleden; ze vragen om selectie en interpretatie en dat resulteert uiteindelijk ook in meningen over het onderwerp.

Dit boek over het Nederlandse slavernijverleden gaat over feiten, interpretaties en meningen. Enerzijds zal ik daarin de 'naakte feiten' presenteren, die anderen en ikzelf uit archieven hebben opgediept. Daarbij moeten wij ons realiseren dat de bewaard gebleven geschreven bronnen over het slavernijverleden enkele beperkingen kennen: het is slechts een klein deel van

wat er ooit is geweest, ze zijn meestal zakelijk, ontdaan van emoties en, nog belangrijker: afkomstig van Europese slavenhandelaren en slavenhouders. De Afrikanen die als slaaf naar de koloniën in Amerika zijn gevoerd, hebben weinig bronnen nagelaten en komen in teksten vooral voor als ‘object’. Anderzijds kunnen de feiten met al hun beperkingen niet zonder context en interpretatie, en daarmee raakt dit boek onvermijdelijk ook aan de uiteenlopende meningen die er over het slavernijverleden bestaan en het felle debat dat daarover wordt gevoerd. Dat maakt *Nederlands slavernijverleden* tot een ongemakkelijk boek. De zwart-witdenkers die zich focussen op ‘schuld en boete’, net als degenen die aan de andere kant van het politieke spectrum het slavernijverleden bagatelliseren omdat het de Nederlandse geschiedenis te zeer in een kwaad daglicht zou stellen, zullen mogelijk teleurgesteld zijn over de inhoud. Ik zal in dit boek geen pogingen ondernemen om het verleden mooier te maken dan het was, maar ook niet om het zoveel mogelijk op het heden te laten lijken.

Moraliseren over het slavernijverleden heeft weinig zin, mede omdat het denken over mensenrechten en de daaraan gekoppelde kijk op slavenhandel en slavernij niet statisch is. Hoe wrang ook, mensen hadden daarover in koloniale tijden andere denkbeelden dan wij nu, denkbeelden die zich slechts langzaam hebben gewijzigd. Dat geldt niet alleen voor slavernij, maar ook voor kinderarbeid, strafrechtpleging en tal van andere onderwerpen. De in 1948 door de Verenigde Naties aangenomen Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, waarin het verbod op slavernij en mensenhandel is verankerd, kent een lange voorgeschiedenis. Vanaf de negentiende eeuw zijn geleidelijk steeds meer vrijheden in nationale wetten en internationale verdragen vastgelegd. In grote delen van de wereld was slavernij en dwangarbeid langer wel dan niet wettelijk toegestaan. Het heeft geen zin om het slavernijverleden met terugwerkende kracht door een vergrootglas te bekijken en stelselmatig te interpreteren als onwettig, hoe waar dat in onze eenentwintigste-eeuwse ogen ook is. Zo’n aanpak zegt veel over ons, maar weinig over het handelen van onze voorouders. Als historicus probeer ik te begrijpen hoe het proces van het als normaal accepteren van slavernij naar het afkeuren ervan is verlopen. Dat beoog ik met dit boek. En dat is – het kan niet genoeg benadrukt worden over dit sterk gepolariseerde onderwerp – iets anders dan slavernij goedpraten of bagatelliseren. Laten wij daarvoor eerst eens kijken naar hoe Nederlanders zich na de afschaffing van slavernij rekenschap hebben gegeven van dat beladen aspect van de vaderlandse koloniale geschiedenis.

Tussen negeren en herinneren

Johan Huizinga definieerde het begrip geschiedenis als ‘de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden’.¹ In zijn puntige en vaak geciteerde definitie is geschiedenis meer dan wetenschap: het omvat geschiedvorsing én geschiedschrijving, maar ook de cultuur die vorm geeft aan haar verleden. Met die laatste toevoeging gaf Huizinga aan dat elke geschiedschrijving naast objectieve feiten ook subjectieve elementen bevat die van belang zijn voor de identiteit en de instandhouding van een samenleving als geheel en voor culturele groepen binnen een samenleving. Zonder collectieve herinnering zou zo’n groep als los zand aan elkaar hangen. Wat heeft dat met de herinnering aan het Nederlandse slavernijverleden te maken? Veel, want na de afschaffing van de slavernij in de Cariben in 1863 gaf noch de samenleving noch de overheid zich rekenschap van dat onderdeel van de overzeese Nederlandse geschiedenis.² Slavernij was een afgedane zaak die niet in het collectieve geheugen van de Nederlanders paste. In de tweede helft van de negentiende eeuw vierde het nationalisme hoogtij; de Nederlandse samenleving was trots op haar koloniale bezittingen in de Oost en op haar roemrijke daden in de Gouden Eeuw. Het collectieve geheugen werd destijds gevoed met de standbeelden van beroemde Nederlanders zoals Michiel de Ruyter en Rembrandt van Rijn van de hand van beeldhouwer Louis Royer, en met historiestukken over belangrijke episodes uit de Nederlandse geschiedenis van kunstschilders zoals Nicolaas Pieneman en Johannes Egenberger; het slavernijverleden hoorde daar niet bij.

Nederland kende in de laatste decennia van de negentiende eeuw weinig immigranten uit de West. Als die er al waren, dan waren dat vooral uit de Surinaamse of Antilliaanse elite afkomstige jongemannen die voor studiedoeleinden de oceaan overstaken. Onder het pseudoniem Hildebrand schetste Nicolaas Beets in zijn *Camera Obscura* een weliswaar fictief, maar aansprekend beeld van zo’n student genaamd William Kegge. Deze uit Demerara afkomstige jongeman was voor een academische opleiding naar Leiden gestuurd. Na zijn tragische dood vestigde Williams plantersfamilie zich met een zwarte bediende in Leiden. De kern van Hildebrands verhaal draait om de pater familias Jan Adam Kegge, een parvenu die tot zijn misnoegen geen aansluiting vindt bij de patriciërs van de stad. Het onderwerp slavernij komt daarin nauwelijks ter sprake. Slechts eenmaal beschrijft Hildebrand het leven van de plantersdochter Henriëtte in de West, waar de familie aanzien had en ‘een slaaf voor de zakdoek, een slaaf voor de waaier, een slaaf voor het kerkboek, een slaaf voor de flacon’ bezat.³ Nicolaas Beets keerde

zich vijf jaar na de publicatie van ‘De familie Kegge’ in een redevoering voor de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering van de Afschaffing der Slavernij fel tegen de slavernij in de Nederlandse koloniën, maar hij heeft na de afschaffing ervan in 1863 nooit gereflecteerd op dat slavernijverleden en hij was daarin geen uitzondering.⁴ In Suriname maakte het gouvernement zich druk over het aantrekken van Aziatische contractarbeiders om de plantageproductie op peil te houden, en in Nederland paste het zich rekenschap geven over het slavernijverleden niet in het collectieve geheugen.

Aan het eind van de negentiende eeuw bestond geen behoefte aan kritische beschouwingen over de Nederlandse betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij, maar aan belangstelling voor tropisch Nederland was geen gebrek. Zo vond in de zomer van 1883 in Amsterdam de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling plaats, de eerste koloniale wereldtentoonstelling die meer dan een miljoen bezoekers uit binnen- en buitenland trok. Nederland toonde daar trots zijn koloniale bezittingen. In het in oosterse stijl opgetrokken hoofdgebouw was veel aandacht voor Nederlands-Indië, maar weinig voor Suriname en de Antillen. De bevolking van Suriname was op de tentoonstelling in een grote tent vertegenwoordigd met enkele tableaux vivants, waarin ‘een troep inboorlingen, deels uit roodhuiden en boschnegers, deels uit Karboegers en verdere gekruiste rassen’ met hun meegebrachte hutten werd getoond. De catalogus bevatte een beschrijving van de tentoongestelde marrons, die als slaaf van de plantages waren gevlucht en zich vrij in het binnenland hadden gevestigd: ‘De boschnegers zijn over het algemeen welgevormd, zwaar gespierd en veel krachtiger dan de geëmancipeerde negers. Zij zijn jaloersch, wantrouwend en haatdragend van karakter en daarbij zeer lui, vooral de mannen. Tot geregelden arbeid heeft men hen nog niet kunnen bewegen.’⁵ De ‘troep inboorlingen’ was een enorme publiekstrekker. Deftige bezoekers konden zich vanachter hekken vergapen aan de verschillende Surinaamse bevolkingsgroepen en verbaasden zich erover als de voormalige slaven in het Nederlands antwoord gaven. Zij hadden kennelijk geen last van schuld of schaamte tegenover de getoonde Surinamers.

Niet alle Europese staten die de slavenhandel en slavernij hadden afgeschaft, negeerden die kwalijke kant van hun koloniale verleden. De Britten en de Fransen waren eind negentiende eeuw eveneens trots op hun imperia en toonden, net als de Nederlanders vóór hen, graag de rijkdom van hun overzeese bezittingen op koloniale tentoonstellingen, maar zij hadden eveneens oog voor hun slavernijverleden. Zo verschenen in Groot-Brittannië,

Groepsportret van vier Marrons op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling die in 1883 in Amsterdam werd gehouden. Foto van Friedrich Carel Hisgen. Rijksmuseum, Amsterdam.

het enige land dat een massabeweging tegen slavenhandel en slavernij heeft gekend, diverse studies over dat verleden. In 1895 vatte John Kells Ingram die studies samen onder de titel *A History of Slavery and Serfdom*, een uitgebreid overzichtswerk over slavernij, waarin ook die van Groot-Brittannië een plaats kreeg, inclusief de strijd die abolitionisten daartegen hadden gevoerd. Zijn veelgelezen boek werd herhaaldelijk herdrukt en in maar liefst elf talen vertaald. In Frankrijk was vijftien jaar eerder een soortgelijk werk gepubliceerd.⁶ In Nederland bleef het op dat punt lange tijd stil. Pas in 1900 verscheen het eerste wetenschappelijke onderzoek over slavernij in druk. Die studie, een proefschrift van H.J. Nieboer, ging echter niet over het Nederlandse slavernijverleden, maar over dat van ‘wilde’, tribale samenlevingen. Nieboer onderzocht daarin de economische condities waaronder slavernij zich als dominante vorm van arbeid kon ontwikkelen, en hoe slavernij zich op den duur transformeerde in een systeem van vrije arbeid.⁷ Zijn studie werd later veelvuldig gebruikt om de ontwikkeling van slavernijssystemen in uiteenlopende samenlevingen te verklaren. Het blijft achteraf gezien merkwaardig dat Nieboer de slavernij in Nederlandse koloniën

niet in zijn studie heeft betrokken, terwijl zich daarover veel meer informatie in Nederlandse archieven en bibliotheken bevond dan over slavernij in tribale samenlevingen.

In 1913, een halve eeuw na de afschaffing van de slavernij, schreef Henriëtte Conradi in een bundel ter gelegenheid van de in dat jaar gehouden vrouwententoonstelling een artikel over 'De koloniale vrouw in West-Indië'. Daarin memoreerde zij kort 'de gruwelen van den slaventijd', maar omdat dit alles overbekend is, wilde zij 'liever het oog richten op bladzijden die minder bekend zijn en waaruit blijken zal, dat alle slaven-eigenaars geen beulen waren en alle slaven het niet slecht hadden vóór de emancipatie van 1863. Hoe vreemd het ook moge klinken, waar is het, dat de humaniteit groot was in den slaventijd. De trouw en toewijding der slavinnen voor hare meesters en meesteressen; de liefde en zorg die hunne kinderen in ruime mate van deze vrouwen genoten zijn al te maal bewijzen, dat de ouders menschevriend omgingen met de slaven en dit bleef zoo, ook toen zij geen slaven meer waren.'⁸ In publicaties als die van Conradi en anderen werd vooral gefocust op de humane aspecten die er ondanks 'de gruwelen van den slaventijd' ook waren geweest, en op de dankbaarheid van de slaven jegens Willem III die werd beschouwd als de afschaffer van de slavernij. In het gouden emancipatiejaar 1913 schonken Surinaamse en Nederlandse kranten veel aandacht aan de koning als bevrijder der slaven. De vorst werd in Paramaribo geëerd met een ellipsvormig medaillon waarop zijn beeltenis prijkte, met daar omheen 'takken met laurierbladen, met symbolische oranje-appels, zo dik als vuisten, en de verbroken kettingen en boeien'. Aanvankelijk had men hem willen eren met een standbeeld, maar dat was waarschijnlijk te prijzig, dus bleef het bij een medaillon dat op 3 juli 1913 op de gevel van het gebouw van de administratie der financiën werd onthuld.⁹ De herdenkingen en vieringen in het gouden emancipatiejaar waren bepaald geen uitingen van reken-schap zoals bedoeld door Johan Huizinga.

Tussen het gouden emancipatiejaar en het begin van de Tweede Wereldoorlog werden de eerste stappen gezet naar serieuze onderzoeken over het slavernijverleden. Vanaf 1914 werkten H.D. Benjamins en J.F. Snelleman met behulp van deskundigen aan de samenstelling van een encyclopedie voor Nederlands West-Indië om de verspreide kennis over de koloniën bijeen te brengen. Deze in 1917 verschenen encyclopedie bevatte veel lemmata met impliciete verwijzingen naar het slavernijverleden, maar ook paginalange artikelen over marrons, slavenhandel en slavernij.¹⁰ Voor het eerst waren over deze onderwerpen goede en voor een breed publiek toegankelijke

overzichten beschikbaar. Twee jaar na de publicatie van de encyclopedie werd het tijdschrift *De West-Indische Gids* opgericht met als belangrijkste doelstelling het in Nederland stimuleren van de belangstelling voor en de kennis over Suriname en de Antillen. Een recensent adviseerde de redactie van het nieuwe tijdschrift weinig aandacht aan historische zaken te besteden, aangezien de lezers meer geïnteresseerd zouden zijn in actuele kwesties, maar dat advies is gelukkig niet opgevolgd.¹¹ Tijdens het interbellum hebben diverse historisch geïnteresseerde bestuursambtenaren uit de West, historici en archivariissen, onder wie R. Bijlsma, W.R. Menkman en F. Oudschans Dentz, veel artikelen over de geschiedenis van de koloniën gepubliceerd met daarin slavernij als terugkerend thema. Van systematisch onderzoek was in die jaren echter nog geen sprake, wel kwamen er steeds meer aspecten van het slavernijverleden aan het licht. De auteurs van die artikelen waren bijna allemaal blanke Nederlanders met een koloniale kijk op het verleden. Er was slechts één uitzondering, en dat was de in Suriname geboren Anton de Kom wiens vader nog in slavernij was geboren. Hij wilde de geschiedenis van Suriname vanuit het perspectief van de bewoners van de kolonie, de slaven, beschrijven. Het geschiedenisonderwijs, dat hij en andere kinderen of kleinkinderen van slaven op school hadden gekregen, was dat van de blanke kolonisator. Die geschiedenis was eenzijdig Nederlands, omdat daarin ‘uitsluitend de zonen van een ander volk worden genoemd en geprezen’, en dat kweekte bij Surinaamse kinderen het gevoel minderwaardig te zijn ten opzichte van blanke Nederlanders. ‘Geen volk kan tot volle wasdom komen, dat erfelijk met een minderwaardigheidsgevoel belast blijft. Daarom wil dit boek trachten zelfrespect der Surinamers op te wekken en voorts de onjuistheid aantonen van de vredesbedoelingen der Hollanders ten tijden der slavernij.’¹² De Koms *Wij slaven van Suriname* verscheen in 1934 en is daarna diverse malen herdrukt; recent nog in 2020, het jaar waarin Anton de Kom als venster op het Nederlandse verleden in de Canon werd opgenomen. Hij was tot ver na de Tweede Wereldoorlog de enige die het slavernijverleden vanuit het oogpunt van de gekoloniseerde beschreef. De Koms pleidooi voor een gekanteld historisch perspectief was destijds uniek, maar zijn strijd tegen het bevoogdende koloniale regime was dat niet. Op meerdere plaatsen in de koloniën ontstond verzet tegen repressie en racisme. Zo schreef Pedro Pablo Medardo de Marchena op Curaçao in 1929 al een felle, mede door de Jamaicaanse activist Marcus Garvey geïnspireerde aanklacht tegen de vernederingen die hij en zijn zwarte en gekleurde mede-Curaçaoënaars zich van de blanken moesten laten welgevalen.¹³

Andere perspectieven

Anton de Kom, die in de oorlog in het verzet had gezeten en vlak voor de capitulatie in een concentratiekamp overleed, had met zijn *Wij slaven van Suriname* een punt. Nederlanders hebben zich tot aan de Tweede Wereldoorlog niet of nauwelijks rekenschap gegeven van het slavernijverleden. Zij stelden geen kritische vragen, ook niet over het kolonialisme. Minister-president Hendrik Colijn kon Jan Pieterszoon Coen in 1937 bij de herdenking van diens 350ste geboortedag in Hoorn nog als lichtend voorbeeld presenteren met de woorden ‘Hij eischt iets van ons: hij wil dat wij zijn voorbeeld zullen volgen in opofferingsgezindheid, in kloekheid, in zorgvuldig beraad, als het er om gaat de zaak van het vaderland en die van “grootere Nederland” te dienen’.¹⁴ Over de door Coen gepleegde genocide op de bevolking van de Banda-eilanden repte Colijn met geen woord.

De Tweede Wereldoorlog was een keerpunt in het denken over het koloniale verleden. Nederlands-Indië was door de Japanners ingenomen en de koloniale bezittingen in West-Indië waren vijf jaar afgesneden van het door de Duitsers bezette Nederland. Na de oorlog begon het gewelddadige dekolonisatieproces van Indonesië en vele jaren later volgde de vreedzame onafhankelijkheid van Suriname. Beide gebeurtenissen hebben een stempel gedrukt op de wetenschappelijke en maatschappelijke interesse in het Nederlandse koloniale verleden. De samenleving veranderde ingrijpend en begon zich langzaam maar zeker rekenschap te geven van dat onderdeel van de Nederlandse geschiedenis. Jan Pieterszoon Coen evolueerde zo van het lichtend voorbeeld uit de vooroorlogse jaren in de slachter van Banda. Het naoorlogse onderzoek naar het slavernijverleden, waarvan in hoofdstuk 7 de historiografische ontwikkeling wordt geschetst, kwam langzaam op gang maar versnelde en verbreedde zich vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw. De massale emigratie van Surinamers naar Nederland rondom de onafhankelijkheid van Suriname leidde uiteindelijk ook tot een andere kijk op het slavernijverleden. Anton de Kom maakte zo met zijn perspectief van de gekoloniseerde Surinamers postuum alsnog school onder zowel Nederlandse als Surinaamse historici. In zijn antikoloniale geschiedschrijving heeft hij uitbuiting, racisme en de roep om zelfbevrijding door de onderdrukte Surinaamse bevolking scherp neergezet.

De Kom schreef zijn boek indertijd vanuit het perspectief van een paternalistisch bestuurde kolonie. Maar de verhouding tussen Nederland en zijn voormalige koloniën is niet meer die van de jaren dertig. In 1954 werd het Statuut voor het Koninkrijk ingesteld en verkregen Suriname en

de Antillen een grote mate van autonomie, en in 1975 verwierf Suriname zijn onafhankelijkheid. Van een ondergeschikte verhouding is allang geen sprake meer. Het is de vraag of het racisme vanuit het slavernijverleden en de paternalistische koloniale verhoudingen van daarna doorwerkt tot in het heden. Degenen die ijveren voor het 'dekoloniseren van de geschiedenis', een tegenwoordig veelgehoorde kreet, vinden van wel. De slavernijgeschiedenis zoals die tot nu toe is beschreven zou te wit zijn en geen rekening houden met de invloed daarvan op het hedendaagse racisme.¹⁵

Waarom Nederlands slavernijverleden?

Aan onderzoek naar het Nederlandse koloniale en slavernijverleden heeft het de afgelopen decennia niet ontbroken. Waarom dan toch dit boek? Een belangrijke reden is dat er, ondanks de stroom van publicaties die onze inzichten hebben verdiept en op een aantal punten bijgesteld, nog steeds geen integrale studie bestaat over het Nederlandse slavernijverleden in het Atlantische gebied. Sommige publicaties behandelen alleen de slavenhandel, aspecten van het slavenleven op de plantages of van marrons in het binnenland, en weer andere studies de afschaffing van de slavenhandel en slavernij. Wie al die deelstudies op een rij zet, krijgt een redelijk overzicht van het slavernijverleden in al zijn facetten. Aan informatie in de wetenschappelijk literatuur ontbreekt het niet. Tot aan het eind van de vorige eeuw lieten die studies een redelijk eenduidig beeld zien, maar daarna ontstonden er door het stellen van andere vragen en een ander gebruik van bronnen ook nieuwe perspectieven op dat verleden. Zo bleek de sociale gelaagdheid in de slavensamenlevingen in de Cariben veel gedifferentieerder te zijn dan lang was verondersteld. Met de groeiende publieke belangstelling voor het Nederlandse slavernijverleden begon echter ook de framing van het onderwerp. Details werden in de media opgeblazen tot majeure gebeurtenissen en onwelgevallige informatie weggelaten. Steeds vaker werden meningen via Twitter en andere sociale media als voldongen feiten de wereld in gebracht, zelfs door historici die mediaberichten zonder te checken met hun volgers deelden. Het slavernijverleden smolt ongeveer tien jaar geleden samen met het racismedebat en evolueerde zo van een belangrijk historisch onderwerp dat aandacht verdient naar een activistisch onderwerp.

Nederlands slavernijverleden is naast een boek over slavenhandel en slavernij in zekere zin ook een 'discussie' met collega's en andere geïnteresseerden die over het slavernijverleden hebben geschreven of zich daar anderszins over hebben uitgelaten. Hoe hebben zij die geschiedenis onder-

zocht en beschreven, en wat voor discussies voeren zij daarover? Ik zal mij daarbij niet altijd beperken tot de Nederlandse geschiedschrijving, maar af en toe ook ingaan op hoe buitenlandse historici met bepaalde slavernij gerelateerde onderwerpen omgaan. Een van de discussies gaat bijvoorbeeld over wat zich aan boord van slavenschepen heeft afgespeeld? Daar is dankzij het redelijk complete archief van de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) veel materiaal over bewaard gebleven. Uit de journalen, instructies en brieven van kapiteins is te reconstrueren hoe er in de achttiende eeuw aan boord van Zeeuwse schepen met slaven is omgegaan. De Amerikaanse historicus Marcus Rediker publiceerde in 2007 het huiveringwekkende boek *The Slave Ship* over het leven van bemanningsleden en slaven op Britse slavenschepen. Volgens de auteur was geweld tegen slaven en seksueel misbruik van slavinnen op die schepen schering en inslag. Het boek was een bestseller: Rediker won er de prestigieuze George Washington Book Prize mee. Maar stoken zijn bevindingen met het gedrag van de bemanningsleden aan boord van de Zeeuwse schepen? Een ander onderwerp waarover een fel debat wordt gevoerd, is de bijdrage van de slavenhandel en slavernij aan de Nederlandse economie. Recent onderzoek heeft uitgewezen dat in 1770 circa vijf procent van de economie was gebaseerd op slavernij gerelateerde activiteiten.¹⁶ Was slavernij, zoals de media de uitkomst van het onderzoek omschreven, daarmee ook ‘de kurk waarop de Nederlandse economie dreef’, of hebben we hier te maken met schromelijke overdrijving? En hoe zit het met de ‘1873’-buttons die veel demonstranten tijdens de grote antiracismedemonstratie op 1 juni 2020 op de Dam in Amsterdam hadden opgespeld; was dat echt het jaar waarin Nederland de slavernij heeft afgeschaft of speelde er iets anders? Deze en andere actuele discussies en vragen worden eveneens in dit boek aangekaart. Wat voor positie kies ik daarin, wat is mijn uitgangspunt in deze studie?

Een benadering van het slavernijverleden

Slavenhandel en slavernij zijn de mens niet ingebakken. Pas toen hij zijn nomadisch bestaan verruilde voor een sedentair leven kwam slavernij in beeld. De eerste sporen daarvan zijn in het Midden-Oosten te vinden, waar mensen omstreeks 9000 v.Chr. permanente nederzettingen vestigden, van waaruit zij landbouw en veeteelt bedreven. Het begin van gedwongen arbeid, vaak door tot slaaf gemaakte krijgsgevangenen, vond waarschijnlijk plaats in de vruchtbare halvemaaan, het gebied tussen de Eufraat en de Tigris. Ook op andere plaatsen in Azië en Afrika waar sedentaire beschavin-

gen ontstonden, ontwikkelden zich uiteenlopende vormen van slavernij. Slaven werden voor allerlei werkzaamheden ingezet, maar vooral in de landbouw. Germaanse volken in de Nederlanden kenden eveneens slavernij. Zo werd er in oude Friese wetten – samengevat in de *Lex Frisionum* – die in de middeleeuwen langs de gehele Noordzeekust van het huidige Nederland golden, al een duidelijk onderscheid gemaakt tussen edelen, vrijen, horigen en slaven. In de middeleeuwen verdween slavernij geleidelijk uit de Nederlanden, maar erfelijke horigheid werd pas in de Staatsregeling van 1798 opgeheven. Tot aan het eind van de achttiende eeuw kenden delen van Oost-Nederland nog horigen, die belast waren met persoonlijke dienstbaarheden aan hun heer. In de op de idealen van de Franse Revolutie gestoelde Bataafse Republiek was echter geen plaats meer voor onvrijheid en ongelijkheid. Toch bleven in Nederland ook na 1798 nog allerlei vormen van knechting en uitbuiting bestaan. Neem bijvoorbeeld de veenarbeiders die zesdaagse werkweken van twaalf uur per dag maakten en in plaggenhutten woonden. Zij moesten hun schamele loon via een geraffineerd systeem van gedwongen winkelnering bij hun patroons besteden. En wat te denken van kinderen van tien jaar die 's nachts haring moesten kaken aan boord van gammele vissersschepen. Tal van dergelijke misstanden hebben zich tot in de twintigste eeuw voorgedaan.

Wie vanuit het heden terugblijkt op die mensonwaardige leef- en werkomstandigheden vraagt zich af waarom mensen dat eeuwenlang hebben geaccepteerd. Het antwoord daarop ligt voor de hand: mentaliteiten en culturen veranderen voortdurend en daarmee tevens het acceptatievermogen van de mens. Nederlanders die mishandeld of gediscrimineerd worden, weten tegenwoordig de weg naar de rechter snel te vinden, maar veel wetten die ze tegen willekeur moeten beschermen zijn historisch gezien van recente datum, de meeste bestonden een eeuw geleden nog niet. Een zeventiende- of een achttiende-eeuwse Nederlander kon zich moeilijker tegen onrecht beschermen, laat staan een slaaf in de koloniën. Waarom de meeste vroegmoderne mensen slavenhandel, slavernij en al die andere vormen van ongelijkheid als 'normaal' beschouwden of op zijn minst stilzwijgend accepteerden, is slechts vanuit een andere mentaliteit dan de onze te verklaren, een mentaliteit die zich in de loop der tijd langzaam heeft gewijzigd. Neem bijvoorbeeld de gruwelijke verhalen over de bestraffing van slaven en de illustraties in John Gabriel Stedmans *Narrative of Five Years' Expedition against the Revolted Negroes of Surinam* uit 1796. Dat boek, met name de prenten daarin, speelde een belangrijke rol in de strijd van Britse

abolitionisten tegen de slavenhandel en de slavernij. Hoe waarheidsgetrouw die beelden ook kunnen zijn, ze missen de context van de tijd waarin ze destijds zijn gemaakt. Als Stedmans verhalen en afbeeldingen worden vergeleken met de lijfstraffen die veroordeelde Europeanen kregen, blijkt dat niet alleen slaven gruwelijk werden gestraft, maar ook vrijen die een misdaad hadden begaan. Zo'n vergelijking helpt om de mentaliteit van toen te reconstrueren en te begrijpen.

Toch zal in *Nederlands slavernijverleden* het ene historische 'kwaad' niet aan het andere worden gespiegeld zoals hiervoor geschetst. Niet omdat dergelijke vergelijkingen in het huidige debat steeds vaker, overigens ten onrechte, worden betiteld als het bagatelliseren van het slavernijverleden, maar om de simpele reden dat daardoor de focus van dit boek op het slavernijverleden en de omgang daarmee verloren dreigt te gaan. Voor de omgekeerde benadering – de hedendaagse behoefte om in moraliserende termen over het slavernijverleden te schrijven en dat aan het huidige racisme te koppelen – is echter ook niet gekozen. Ik wil de slavernijgeschiedenis, met een variant op de bekende slogan van de belastingdienst, niet lelijker maken dan zij is, maar wel begrijpelijker. Dat kan niet door het verleden voortdurend te spiegelen aan het heden. De zwart-witbenadering die tegenwoordig zo vaak wordt toegepast, geeft misschien een goed gevoel ten opzichte van de vroegmoderne mens, maar laat geen enkele nuance toe en leidt niet tot historisch besef.

Natuurlijk ben ook ik mij ervan bewust dat slavenhandel en slavernij beladen onderwerpen zijn waarmee de samenleving worstelt, maar dat mag een historicus niet belemmeren om zo zorgvuldig en onpartijdig mogelijk zijn onderzoek te verrichten en daarover te publiceren. Daarmee zijn wij aanbeland bij de vraag of een moreel geïnspireerde vorm van geschiedschrijving niet al te zeer het evenwicht tussen beeldvorming en kennis verstoort. Historici die onderzoek doen naar de slavenhandel, de slavernij en de afschaffing ervan, hebben daarover uiteenlopende opvattingen. Aan de ene kant van het spectrum staan de historici die zich voornamelijk door empirisch onderzoek laten leiden en terughoudend zijn met het vellen van morele oordelen over de slavenhandel en slavernij, en aan de andere kant bevinden zich de onderzoekers die de gruwelijkheden binnen het slavernijstelsel juist sterk benadrukken.¹⁷ Robin Law, een van de grootste kenners van de slavenhandel op de West-Afrikaanse kust in de vroegmoderne tijd, behoort tot de eerste categorie. Hij heeft onomwonden duidelijk gemaakt dat hij in zijn werk niet als rechter over de geschiedenis wil oordelen. Law stelt dat 'this runs the risk of applying standards of moral or legal judgement in an

a-historical manner, as in the case of the slave trade, which, although nowadays consensually stigmatized as a “crime against humanity”, was for most of its history legal under both European and African law’.¹⁸ Natuurlijk klinkt ook in het werk van Law een moreel oordeel door, bijvoorbeeld in de bijvoeglijke naamwoorden die hij bezigt, maar die vormen niet de boventoon. Zijn opvatting over geschiedschrijving spreekt mij aan en is het vertrekpunt van *Nederlands slavernijverleden*. De hedendaagse roep om excuses, herstelbetalingen, een wit dader en een zwart slachtofferperspectief, en een koppeling van het slavernijverleden aan het hedendaagse racisme zijn weinig vruchtbaar voor wie dat verleden beter wil begrijpen. Wie de geschiedenis zo tegemoet treedt, komt hooguit zichzelf tegen en de bevestiging van het eigen gelijk tegenover die onbegrijpelijke wrede voorouders.

Onderwerpen en vragen

Nederlanders waren in grote delen van de wereld betrokken bij slavernij, van Nieuw-Nederland in Noord-Amerika tot aan de Banda-eilanden in Azië. Het onderzoek naar slavernij in Azië ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en Nederlands-Indië in de negentiende eeuw staat echter nog in de kinderschoenen. Bovendien had slavernij daar een ander karakter dan in het Atlantische gebied. Zo heeft zich in Azië, op een enkele uitzondering na, geen grootschalige op slavernij gestoelde plantagelandbouw voorgedaan. *Nederlands slavernijverleden* gaat niet over de gebeurtenissen in Azië, maar richt zich op de Nederlandse betrokkenheid bij de trans-Atlantische slavenhandel, de slavernij in de koloniën in West-Indië en de afschaffing van de slavernij aldaar. Zo’n geschiedenis, waarover op detailniveau en breder vele boeken en artikelen zijn gepubliceerd, kan niet anders dan een vogelvluchtperspectief bieden. Dat lijkt een nadeel, maar heeft als groot voordeel dat allerlei uitzonderingen die afleiden van het algemene beeld zijn weggelaten. Helaas worden in het huidige debat maar al te vaak details naar een algemeen niveau getild om een politiek statement te maken of te schragen. ‘Dit heb ik in een bron gevonden, dus het was zo.’

Het boek begint met een hoofdstuk over voor- en tegenstanders van slavernij. Wat vonden die vroegmoderne Nederlanders daar eigenlijk van? Tegenwoordig horen we steeds vaker dat die zeventiende- en achttiende-eeuwse slavenhandelaren en slavenhouders wel wisten dat zij fout zaten, en daar tegen beter weten in mee doorgingen, maar was dat werkelijk zo? Wat hebben bijvoorbeeld invloedrijke theologen en andere intellectuelen in die tijd daarover gedacht en geschreven; was er eigenlijk wel een debat over dit thema?

De hoofdstukken 2 en 3 over respectievelijk de slavenhandel en de slavernij in de West-Indische koloniën vormen de historische kern van *Nederlands slavernijverleden*. In 'Van Afrika naar Amerika' wordt ontrafeld hoe Nederlanders betrokken zijn geraakt bij de trans-Atlantische slavenhandel en welke fluctuaties daarin zijn opgetreden. Een belangrijk aspect daarvan, dat vaak al dan niet bewust wordt overgeslagen, is de Afrikaanse betrokkenheid bij de levering van slaven aan Europeanen. Waar kwamen al die slaven vandaan, hoe werden zij naar de kust vervoerd en hoe verliep de handel daar tussen Afrikanen en Europeanen? De meeste aandacht in de literatuur is tot nu toe uitgegaan naar het vervoer van de Afrikanen naar de koloniën in Amerika met de nadruk op de gruwelijkheden die zich tijdens de oversteek hebben voorgedaan. Ook daarop wordt in het hoofdstuk ingegaan, maar tevens op de uitreding van een slavenschip, de samenstelling van de bemanning, de voeding, de medische zorg aan boord en de verkoop van de slaven in de plantagekoloniën en op de Caribische eilanden. Een van de minst bekende onderwerpen dat als laatste aan de orde wordt gesteld, is de indirecte betrokkenheid van Nederlanders als investeerders in de buitenlandse slavenhandel en de levering in Afrika van slaven aan buitenlandse slavenhalers.

Het hoofdstuk 'Slavernij in de koloniën' behandelt het leven en werken van slaven in de Nederlandse plantagekoloniën en op de Caribische eilanden. Suriname en Curaçao zijn in het onderzoek en de bronnen het best vertegenwoordigd, en staan model voor de positie van slaven in de overige Nederlandse koloniën. In al die gebieden stond een minderheid van Europese kolonisten tegenover een overmacht aan slaven. Hoe kon het dat twee of drie blanken circa honderd slaven op een plantage in toom konden houden? Daar was, zoals zal blijken, een geraffineerd verdeel-en-heers systeem van belonen en straffen voor nodig. De uit Afrika aangevoerde slaven kwamen niet allemaal uit hetzelfde gebied, waardoor hun talen en culturen van elkaar verschilden. Geleidelijk echter ontstonden daaruit op de plantages en de eilanden nieuwe culturen die oude elementen in zich droegen. Hoe hebben die slavenculturen zich kunnen vormen en wat is daar nog van te achterhalen? De instandhouding van een op slavernij gebaseerde samenleving berustte zoals gezegd op straffen en belonen. In publicaties en het publieke debat wordt dikwijls een stereotiep beeld geschetst van wrede straffen zoals verbeeld in Stedmans boek over Suriname, maar hoe vaak werden die uitgevoerd? Het is moeilijk voor te stellen dat een samenleving op dergelijke wredeheden kon voortbestaan. Slaven moesten altijd, hoe beperkt ook, uitzicht hebben op een beter bestaan, bijvoorbeeld door een betere positie

of de vrijheid te verwerven. Dat laatste gebeurde beperkt vanaf de stichting van de koloniën. In de loop van de achttiende en negentiende eeuw werden echter steeds meer slaven vrijgemaakt, maar wat betekende dat voor hun positie in de koloniale samenlevingen?

In het vierde en vijfde hoofdstuk komen verzet en opstanden van slaven aan bod, alsmede de afschaffing van de slavenhandel en slavernij door Nederland. Vrij recent is er een discussie opgelaaid over het effect van verzet en opstanden op de afschaffing van slavernij in de negentiende eeuw. Ongehoorzaamheid tegen slaveneigenaren, het ontvluchten van de plantages en gewelddadige opstanden zouden een belangrijke bijdrage hebben geleverd aan de emancipatie, volgens sommigen zelfs een grotere dan die van de abolitionistische strijd in Europa. Die zienswijze wordt echter niet door iedereen gedeeld.¹⁹ Voor de Nederlandse situatie is het van belang om te beoordelen wat de invloed van buitenlandse ontwikkelingen op het Nederlandse emancipatieproces is geweest. Met andere woorden: hoe sterk was de antislavernijlobby in ons land en wat voor effect heeft die lobby gehad op het parlementaire debat over de afschaffing van de slavernij?

Eerder in deze inleiding werd het economisch belang van de slavenhandel en slavernij aangestipt, een van de heikele punten in het Nederlandse slavernijdebat. In een NRC-artikel over de verschillende visies van historici op het slavernijverleden stelde Alex van Stipriaan dat hij de fixatie op de economische opbrengst van slavernij principieel onjuist vindt. 'Alsof dat het belangrijkste aspect van dit fenomeen is. Vaak wordt deze discussie ook gebruikt door mensen die willen aantonen dat slavernij eigenlijk helemaal niet zo belangrijk was.'²⁰ Daar heeft Van Stipriaan gelijk in: de mate waarin Nederland geld heeft verdiend aan slavernij is irrelevant voor het moreel laakbare ervan. Maar het speelt nu eenmaal een grote rol in het debat, al was het maar vanwege de roep om financiële reparatie van het aangedane leed voor de verre nazaten van slaven, dus wordt er in hoofdstuk 6 op gereflecteerd. Was het jaar 1770, waarin vijf procent van de Nederlandse economie slavernij gerelateerd was, maatgevend voor de hele periode waarin Nederlanders slavenhandel en slavernij hebben bedreven of was het juist uitzonderlijk? En wie profiteerden daarvan?

Het laatste hoofdstuk sluit aan bij de in deze inleiding geschetste historiografische 'stilstand' tussen de afschaffing van de slavernij en het begin van de dekolonisatie na de Tweede Wereldoorlog. Daarna kwam het wetenschappelijk onderzoek naar het slavernijverleden langzaam op gang om tegen het eind van de vorige eeuw in een stroomversnelling terecht te

komen. De belangstelling voor dat verleden beperkte zich vanaf het eind van de jaren 1990 niet langer tot de academische wereld, maar landde ook breder in de samenleving. Het aanzwellende maatschappelijke debat vanaf het begin van deze eeuw had twee effecten: enerzijds leidde het tot veel media-aandacht, tentoonstellingen en andere activiteiten die focusten op de verspreiding van algemene kennis over het slavernijverleden, anderzijds kwam er meer geld voor wetenschappelijke onderzoeksprojecten. Sinds een jaar of tien wordt ook steeds vaker een relatie gelegd tussen de slavernij vroeger en het racisme nu. De polarisatie rondom de thema's kolonisatie en slavernijverleden nam toe met als gevolg dat zelfbenoemde antiracisten degenen die hun opvattingen niet deelden, verweten werden racistisch te zijn en te willen vasthouden aan 'witte privileges'. Wat voor effect heeft die nog steeds voortdurende polarisatie op bijvoorbeeld het gewenste taalgebruik over het koloniale verleden – slaaf of tot slaaf gemaakte, blank of wit – en hoe moest dat verleden voortaan in musea worden getoond?²¹ Een cruciale vraag is of het hedendaagse racisme wel zo gemakkelijk aan het slavernijverleden kan worden gekoppeld. Uitgerekend in de tweede helft van de achttiende eeuw, toen verlichtingsdenkers de discussie over de afschaffing van de slavenhandel en slavernij openden, ontstond er onder diezelfde intellectuelen een debat over de ongelijkheid van rassen. Hoe zit het met de paradox dat het beginnende streven naar vrijheid voor iedereen samenvalt met de vermeende ongelijkheid van volken?

De epiloog begint zoals het hoort met een korte terugblik op het Nederlandse slavernijverleden en de ontwikkeling van het maatschappelijke debat daarover tot ongeveer tien jaar geleden. Daarna focus ik op de gebeurtenissen na de dood van George Floyd door bruut politieoptreden in de Verenigde Staten op 25 mei 2020. De met mobiele telefoons gefilmde beelden van zijn dood leidden tot wereldwijde protesten tegen racisme. In Nederland werd deze gebeurtenis, net als in veel andere landen, vrijwel meteen verbonden met het racisme in eigen land en de al dan niet vermeende oorsprong daarvan in het slavernijverleden. Hoe de discussie daarover, die de toch al niet geringe polarisatie in Nederland verder op scherp heeft gezet, zal verlopen is ongewis. Of nog meer publieke aandacht voor het 'foute' slavernijverleden en een fysieke en mentale 'dekolonisatie' van de huidige samenleving ook tot meer tolerantie zullen leiden, valt te bezien. Maar dat zijn kwesties die het kader van dit boek te buiten gaan. De geschiedenis is geen rechtlijnig proces met een te voorspellen uitkomst. Dat was ten tijde van de slavenhandel en slavernij zo en dat zal in de toekomst niet anders zijn.